

**«МАРКАЗИЙ ОСИЁ
ХАЛҚЛАРИ МАДАНИЯТИ,
ДИНИЙ АНЪАНА ВА
УРФ-ОДАТЛАРИ»**

РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ
ТЎПЛАМИ

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

**ИСЛОМ ҲАМКОРЛИК ТАШКИЛОТИНИНГ
ИСЛОМ ТАРИХИ, МАДАНИЯТИ ВА САЊАТИНИ
ТАДҚИҚ ҚИЛИШ ТАШКИЛОТИ - IRCISA**

**“МАРКАЗИЙ ОСИЁ ХАЛҚЛАРИ
МАДАНИЯТИ, ДИНИЙ АНЪАНА
ВА УРФ-ОДАТЛАРИ”**

**РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

Т Ў П Л А М И

«Ўзбекистон халқаро ислом академияси»
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2021

МУНДАРИЖА

Ш.Ёвқочев. Диний бағрикенглик – тинчлик ва миллатлараро тотувликнинг гарови	8
Halit Eren. Табрик сўзи	11
З. Исломов. Хоразм илмий муҳитига оид янги манбалар ..	18
А.Муминов. Научное наследие ученых Центральной Азии и Ибн Камал-паша	24
С.Агзамходжаев. Марказий Осиёда миллатлараро ҳамжихатлик маданиятининг асосий тамойиллари	31
Н.Мухамедов. Ислом тарихи ва манбашунослигига доир тадқиқотлар	36

1-ШЎЪБА:МАРКАЗИЙ ОСИЁ ХАЛҚЛАРИ ТАРИХИ ВА МАДАНИЯТИ

Ш.Содиқова. Ўзбекистон давлат санъат музейи: ганчкорлик санъатига оид буюмлар тарихидан	39
А.Ҳасанов. Марказий Осиёга ислом дини кириб келишининг ўзига хос хусусиятлари	43
А.Расулов. Туркистондан Бошқирдистон халқига ёрдам ...	46
Қ.Эргашев Т.Хатамов. Амир Темур ва темурийлар даврининг Марказий Осиё халқлари маданий тараққиётида тутган ўрни	50
Г.Фузаилова. Педагогические воззрения мыслители Востока	56
Ш.Қўлдашев, Ш.Рўзматова. Ўрта Осиё хонликлари маданияти тарихига оид баъзи мулоҳазалар	59
Г.Зунунова. К вопросу о культе умерших предков у узбеков	63
Т.Нуриддинова, Д.Истамов. Ўзбекистон давлат санъат музейи: моддий ва маданий санъат буюмларини тадқиқ қилиш ва сақлаш	67
Х.Жуманазаров. Тиббий антропология соҳаси тарихи ва тараққиёти	71
А.Замонов. Дин уламози бўлмиш сарбадор тақдири ҳақида баъзи мулоҳазалар	75

ТИББИЙ АНТРОПОЛОГИЯ СОҲАСИ ТАРИХИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ

XXI асрга келиб соғлиқни сақлаш ва аҳолининг соғлом турмуш кечириш масаласи тиббиёт соҳаси доирасидан чиқиб комплекс тадқиқот услубларига эҳтиёж сезди. Натижада, муаммога тиббий ёндашув билан бир қаторда экологик, ижтимоий-маданий ёндашувлар муҳим аҳамият касб эта бошлади. Натижада тиббиёт, маданий антропология, этнология ва социология йўналишларининг туташ нуқталарида “*тиббий антропология*” атамаси юзага келди.

Тиббий антропология – инсонлар, ижтимоий гуруҳларнинг саломатлиги ва фаровон турмуш тарзини тадқиқ қилиш ҳамда турли хил касалликлар, уларни тарқалиш жараёнлари мисолида минтақалараро маданий ва экологик фарқни кўрсатувчи ижтимоий жараёндир. Бошқача айтганда, тиббий антропология - соғлиқ ва касалликнинг маданият билан боғлиқлигига қаратилган антропологик фандир⁵⁵.

Ушбу тушунча илк бор 1959 йилда Жейм Рони томонидан қўлланилган⁵⁶. Ўтган асрнинг 70-йилларига келиб ушбу йўналиш алоҳида тадиқот соҳаси сифатида ривожланди ҳамда АҚШ ва Европа мамлакатлари илмий тадқиқот муассасаларида ўрганила бошланди. Бу йўналишнинг ўқитиш ва тадқиқ қилиш масалаларига оид илк қарашлар америкалик антропологлар Жорж Фостер ва Барбара Андерсонларнинг қўлланмаларида акс этган⁵⁷. Тиббий антропология тарафдорлари илк даврда фақат замонавий тиббиёт доирасидагина тадқиқ қилиш билан чекланган бўлса, вақт ўтгандан сўнг саломатлик ва соғлиқни сақлаш масалаларига доир қарашларнинг аксарияти

⁵⁵ Elizabeth Lewis. An introduction to medical anthropology // <https://www.thoughtco.com/medical-anthropology-4171750?print>

⁵⁶ James R. Medical anthropology: an introduction // Journal of the NMA. – 1963. – № 2. – P.95

⁵⁷ Михель Д. Медицинская антропология. – Москва: Дело, 2017. –С. 13-23

минтақалараро ва этнослараро турлича кўринишда ҳамда локал хусусиятларга эга эканлигид асосида, ушбу тизимни пайдо бўлиш негизидан келиб чиқиб ўрганишга ҳаракатлар бўлди. Яъни, бугунги кунда жаҳон халқлари томонидан фойдаланилаётган стандарт тиббиёт усуллари ҳам дунёнинг турли нуқталарида миллий анъаналар ва соғлиқ билан боғлиқ маҳаллий билимлар билан қоришиқ ҳолда ривожланиши эътибор марказига тушди. Натижада замонавий тиббиёт ютуқларини оммавийлаштириш жараёни маҳаллий ўлканинг иқлими, аҳолининг иқтисодий имкониятлари, урф-одатлари ҳамда географик жойлашуви, диний қадриятлари каби ахлоқий жиҳатлар билан боғлиқ масалалар ҳисобга олиниши зарур эканлиги тиббий антропологиянинг янгича қиёфаси сифатида юзага келди. Жумладан, ўтган асрнинг сўнгги чорагида олиб борилган тадқиқотларда бемор ва шифокор(табиб) ўртасидаги муносабатлар тиббиёт қоидаларидан кўра анча кенг қамровли масалага айланиб, жараёнга психологик, маданий ва анъанавий ёндашув талаб этилиши тадқиқотларда қайд этила бошланди. Натижада АҚШда тиббий антропология илк даврда фақат тиббиёт муассасаларида бемор ва шифокор ўртасидаги муносабатлар асосида кечадиган жараён деб қаралган бўлса, Европа мамлакатларида тиббий антропология кенгроқ ва салмоқлироқ тушунча сифатида тарғиб қилиниб, ҳолатга этнопсихологик, этнотиббиёт ва тиббиётга саломатликка оид анъаналарнинг давоми сифати деган муносабат шаклланди. Шу тариқа тиббий антропология ва уни таркибий хусусиятларини ўрганувчи мактаблар юзага келди.

Ҳозирда Стенфорд университетининг “Антропология” кафедрасида (проф. **Angela Garsiya**) тадқиқотлар доираси касалликлар ва инсон саломатлигининг ирқ, муҳит, этноснинг тиббий маданияти, халқнинг иқтисодий ҳолатига боғлиқ бўлган жараёнлар билан омукталашган ҳолда олиб борилса⁵⁸, Оксфорднинг ижтимоий ва маданий антропология институтида (проф. **Elisabeth Hsu**) турли жамиятларда соғлиқни сақлаш ва даволаш маданияти, ижтимоий ва жисмоний антропологик

⁵⁸ <https://anthropology.stanford.edu/research-projects/medical-anthropology>

(Bio-anthropology) жараёнларнинг тиббий антропологияда акс этиши масалаларига эътибор қаратилади⁵⁹. РФА Этнология ва антропология институтининг “Тиббий антропология” маркази” (проф. **В.И. Харитонов**) эса асосан таъбат ва тиббиёт интеграциясига урғу берилади. Шунингдек, Россия ҳудудида яшовчи халқларнинг таъбат тизимларини бирлаштиришга эътибор қаратиб, турли географик-маданий муҳитда юзага келган саломатликка доир анъаналарни шаклланиш босқичларини ўрганади⁶⁰. Яъни, Стенфордда кўпроқ урғу замонавий жамиятда соғлиқни сақлаш ва тиббиётга эътибор қаратилса, Оксфордда саломатлик анъаналари турли антропология йўналишларини туташган қисмида тадқиқ қилади. “Тиббий антропология” маркази эса бир ҳудудда яшовчи бир неча халқларнинг таъбатга оид анъаналарини ўрганишга эътибор қаратган. Шунингдек, Россияда таъбатнинг мистик турига алоҳида урғу берилади.

Шу асосда тиббий антропологияга бериладиган таърифлар ҳам йўналишлар асосида шаклланган. Масалан Америка тиббий антропология жамияти (SMA)- *тиббий антропология* соғлиқ ва фараовонликка таъсир этувчи омилларни, жумладан саломатлик ва касалликка оид эмпирик таърибалар, касалликни аниқлаш, даволаш ва олдини олишга оид ижтимоий муносабатларни ўрганадиган антропология соҳа деб таърифлайди⁶¹.

Тиббий антропология ассоциацияси (АМА) *тиббий антропология*-соғлиқни сақлаш муаммоларини кенг ижтимоий-маданий майдонда ўрганиш ва ўтмиш ҳамда ҳозирда мавжуд бўлган барча шифолаш тизимларини тадқиқ этувчи соҳа⁶².

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, тиббий антропологиянинг тадқиқот доираси тиббиёт, психология, социология, этномедицина, этнология каби бир неча туркум фанлар тармоғи доирасида амалга оширилади. Шунингдек, тадқиқот методлари ҳам мавзунинг қамрови ва мазмунига

⁵⁹ <https://www.isca.ox.ac.uk/medical-anthropology-0#collapse389831>

⁶⁰ <http://iea-ras.ru/index.php?go=Structure&in=view&id=28>

⁶¹ <http://www.medanthro.net/about/about-medical-anthropology/>

⁶² Медицинская антропология, проблемы, методы, исследовательское поле. Сб. статей / отв. ред. В.И. Харитонов. – Москва: Публицити, 2015. – 333 с.

караб турли тармоқлараро ёндашувга таянади. Бугунги кунда ушбу соҳадаги изланишлар соғлиқни сақлаш, саломатликка оид тиббий ва маданий жараёнларни маҳаллий анъаналар асосида солиштирма тадқиқотга асосланган. Тиббий антропология мазмун жиҳатдан ўрганилиш доираси куйидагича:

Америка тиббий антропология жамияти (SMA)	
Этно-тиббиёт	Оммавий соғлиқни сақлаш маданияти
Табобат ва тиббиёт интеграцияси	Тиббиётни шакллантирган тарихий ва сиёсий омиллар

Америка тиббий антропология жамияти замонавий жамиятда соғлиқни сақлаш тизимида монопол кўринишда бўлган замонавий тиббиётнинг ютуқ ва камчиликларини таҳлиliga кўпроқ эътибор қаратади ҳамда халқ табобати анъаналари соҳасида эса бугунги кунда сақланиб қолган ва оммавийлашган тизимларгагина эътибор қаратади. Масалан: Тибет, Ҳинд, Хитой табобатига оид турли медитация, йога, игнатерапия каби фаол методларни замонавий тиббиёт усуллари билан интеграцияси устуворлик касб этади.

Тиббий антропология ассоциацияси (АМА) –Россия	
Замонавий тиббиёт	Муқобил табобат
Халқ табобати	Соғлиқни сақлашнинг маҳаллий усуллари

Европа мактаби, жумладан Россия ФА олимлари тиббий антропологияни соғлиқни сақлаш тизимида қўлланиладиган асосий ва муқобил усулларни умумий номлар билан (халқ табобати, тиббиёт, муқобил табобат каби...) атаб ўрганади. Бунда йўналишни тарихан шаклланган ва халқ орасида сақланган номлар билан атаб ўрганиш– кўпроқ соҳанинг тарихий илдизларини очиб беришга хизмат қилади деган ғояга таянишади.

Тиббий антропология соҳасини этнологияга татбиқ этилаётган янги соҳалардан бири ҳисобланиб, ушбу йўналиш тиббий, ижтимоий, маданий ва психологик йўналишларда комплекс тадқиқотларга эҳтиёж сезади. Бошқа томондан

табобат анъаналарига доир изланишларни амалиёт билан уйғунлаштириш масаласи ҳам муҳим. Шу ҳолатда халқ табобатига доир бой меросини бугунги кун талабларига мослаштириш ва халқ саломатлигини янги босқичга кўтиришга замин ҳозирлаш мумкин.

А.ЗАМОНОВ

Ўзбекистон Миллий университети “Ўзбекистон тарихи” кафедраси доценти, катта илмий ходим, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори,

ДИН УЛАМОСИ БЎЛМИШ САРБАДОР ТАҚДИРИ ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР

Тарихдан маълумки, 1365 йил баҳорида Мўғулистон хони Илёсхожахон Мовароуннахрга қўшин тортади. Унга қарши мамлакат мудофаасини ташкил этиш учун Амир Хусайн ва унинг дўсти Амир Темурлар катта қўшин билан отланадилар. Бугунги Чиноз ва Тошкент оралиғида тарихда “Лой жанги” номи билан шуҳрат топган муҳорабада иттифоқчилар енгиледи. Илёсхожа Самарқандни ишғол қилмоқчи бўлганида шаҳарда босқинчиларга қарши ўзларини “сарбадор” (*лузавий маъноси “боши дорда”*), яъни “душманга таслим бўлсак, бошимиз дорда бўлсин” деган қасамий шиор билан атаган шаҳарнинг барча табақаларидан иборат аҳоли мудофаа чораларини кўрадилар.

Шаҳар халқи орасида курашга тарғиб қилувчилар – мадраса мударрисси Мавлонозода Самарқандий (*Муиниддин Натанзий уни талаба деб ёзади*⁶³), мерган Хўрдак Бухорий ва хунармандлар пешвоси Абу Бакр Калавий наддофлар мўғулларга қарши курашни тарғиб қилади ҳамда уч кеча-кундуз мудофаа жангига тайёргарлик кўришади. Мўғуллар қўшини шаҳарнинг марказий кўчасига киргач, барча мудофаачилар душманга зарба беришга киришишади. Мўғуллар бу кутилмаган зарбадан катта талафот кўради. Бундан ташқари, уларнинг отларига ўлат тегиб, ёппасига қирила бошлайди. Манбалардаги маълумотларга кўра, ҳар тўрт

⁶³ Муиниддин Натанзий. Мунтахаб ут-таворихи Муиний. / Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Ғулом Каримий. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 224 б.